

९४
१७(F)

१६९

अथकौषीतकुपनिषत्प्रारंभः

१४
१७(F)

✓

कौषी०

१

श्रीगणेशायनमः॥ ओं चित्रो हवै गांग्याय निर्वह्यमाण आरुणिं वव्रे सह पुत्रं श्वेतकेतुं प्रजिगाय याजये
तितं हासी नं पप्रच्छ गोतमस्य पुत्रास्ति सं हृतं लोके यस्मिन्माधास्यस्य न्यमहो बाधा तस्य मा लोके
धास्यसी तिसहो वाच नाहमेतद्देहं ताचार्यं पुच्छा नी तिसह पितर मासाद्य पप्रच्छे तीति मा प्राक्षी क
थं प्रति ब्रवाणी तिसहो वाचा ह मय्येतन्न वेद सदस्ये व वयं स्वाध्याय मधीत्यहरामहे यन्नः परे ददत्येह
को गमिष्या वशति सह समित्सा णि श्वित्रं गांग्याय निं प्रति चक्रमो पायानी तितं हो वाच ब्रह्मा हर्षि सि
गोतम यो नमानमुपागा देहि व्येवत्वा ज्ञपयिष्यामीति १ सहो वाच ये वै के चास्माह्लोकात्प्रयंति चंद्र
समेव ते सर्वे गच्छंति ॥ तेषां प्रायोः पूर्वपक्ष आप्यायते तानपरपक्षेण प्रजनयत्येतद्देस्वर्गस्य लोकस्य
द्वारं यश्चंद्रमास्तं यः प्रत्याह तमति सृजते थ्यो न प्रत्याह तमिह दृष्टि र्भूत्वा वर्षति स इह कीदृवा पतं
गोवाशकुनिर्वाशा ई लो वा सिंहो वा मत्स्यो वा परश्वान्वा पुरुषो वा न्यो वै ते पुच्छानेषु प्रत्या जायते य
था कर्म यथा विद्यं तमा गतं पृच्छति को सी तितं प्रति ब्रूया द्विचक्षणा दतवोरेत आश्रुतं पंचदशाक्षर

१

भु

तात्त्रिच्यवलस्तन्मापुंसिकर्तृर्ध्वं पुंसा कर्त्री मातरि मासिषिक्त स जाय उपजायमानो द्वादशत्रयोदश
उपमासो द्वादशत्रयोदशो न पित्रा संतद्विदेहं तन्म कृतवो मर्त्यव आरक्षध्वं तेन सत्येन तपसा ततुरस्म्यार्त
वो स्मिको स्मित्व मस्मीति तमसि स जते २ स एतं देवयानं पथानमापद्या भिलोक मागच्छतिसवायुलो
कं सवरुणलोकं स इंद्रलोकं स प्रजापतिलोकं स ब्रह्मलोकं तस्य हवा एतस्य ब्रह्मलोकस्यारो हृदो मु
हूर्ती येष्टिहा विजरा नदी ल्यो वृक्षः सा लज्यं संस्थानमपराजितमायतनं तस्मिन्निंद्रप्रजापती द्वारगो
पौ विष्टुप्रमितं विचक्षणा संद्यमितौ जाः पर्यंकः प्रियाचमानसी प्रलिरूपा च चाक्षुषी पुष्याण्याव
यतौ वै च जगान्यं वाश्वां वायवश्वाप्सरसो ब्रयानद्यस्तमित्यं विदागच्छतितं ब्रह्माहा मिधावतमम
यशासा विजरां वा अयं नदी प्रापन्नवा अयं जरिष्यतीति ३ तं पंचशतान्यप्सरसां प्रतियंति शतं मा
लाहस्ताः शतमां जनहस्ताः शतं चूर्णहस्ताः शतं वासो हस्ताः शतं स्वर्णहस्तास्तं ब्रह्मालं कारेणालं
कुर्वंति स ब्रह्मालं कारेणालं कृतो ब्रह्मविद्वा ब्रह्मेवा विप्रैति स आगच्छत्यारं हृदं तं मनसात्येतित

कोषी०

२

मित्रासंप्रतिविदोमज्जंतिसआगच्छतिमुहूर्तान्येष्टिहांसोस्मादपइवंतिसआगच्छतिविजरांनंदीतांमनसैवा
त्येतितत्कृतदुष्टतेधुनुवातेतस्यप्रियाज्ञातयःसुदुलमुपयस्यप्रियादुष्टततद्यथारथेनधावयन्नथचक्र
पर्यवेक्षेतैवमहारात्रेपर्यवेक्षतएवंसुदुलमुहूर्तसर्वणिचइदंज्ञानिसएषविसुदुलतोविदुष्टतोब्रह्मविद्वान्ब्र
ह्मेवाभिप्रेति४सआगच्छतीत्यंबृहंतंब्रह्मगंधःप्रविशतिसआगच्छतिसाकज्यंसंस्तनंतंब्रह्मरसःप्र
विशतिसआगच्छत्यपराजितमायतनंतंब्रह्मलेजःप्रविशतिसआगच्छतीदृप्रजापतीद्वारगोपोलावस्मा
दपइवलःसआगच्छतिविभुप्रमितंतंब्रह्मयशःप्रविशतिसआगच्छतिविचक्षणा मासरीप्रसयाहि
विपश्यंतिसआगच्छत्यमितोजसंपर्यंकंसप्राणस्तस्यभूतंचभविष्यच्चपूर्वोवादेश्वीश्वराचापरोव
हइथंतरेअनूच्येभइयसायसीयेसीषेयेचश्चसामानिचप्राचीनातानानियजृषितिरश्वीनानि
सामांशवउपस्तरणमुनीथउपश्रीःश्रीरुपवहोतस्मिन्ब्रह्मास्तेतमिथंवित्यादेनैवाश्रुज्जारोहति
तंब्रह्माष्टुष्टतिकोसीतितंप्रतिब्रूयात्॥चतुरस्रमार्तवोस्म्योकाशाद्योनेःसंकूलोभायाएतत्सर्वस

२

रस्यतेजोऽतलस्य फलस्य आत्मा फलस्य फलस्य त्वमात्मा सियस्त्वमसि सोहमस्मि तमाह कोहमस्मीति
सूक्ष्ममिति ब्रूयात्किं तद्यत्सत्यमिति यद्व्यदेवेष्वश्वप्राणेष्वश्वतत्सदथयदेवाश्वप्राणोऽश्वतस्य तदेत
यावाचाभिव्योक्तियते सत्यमित्येतावदिदं सर्वमिदं सर्वमसीत्येवै नंतदाह तमाह केनमेपौ स्नानिनामा
न्यामोषीति प्राणेनेति ब्रूयात्केन रूपाणीति वाचेति केन पुंसकानीति मनसेति केन गंधानिति घ्राणे
नेत्येव ब्रूयात्केन रूपाणीति चक्षुषेति केन शब्दानिति श्रोत्रेणेति केनान्नरसानिति जिह्वेति केन कर्मा
णीति हस्ताभ्यामिति केन स्फुरदुःख इति शरीरेणेति केनानंदरतिप्रजातीरित्युपस्थेनेति केनेत्या इति
पादाभ्यामिति केनाधयो विज्ञातव्यं कामानि प्रज्ञयेति ब्रूयात्तमाहापो वैखलुमेऽगो कोयं ते साविति साया
ब्रह्मणो जितिर्याव्यष्टिस्ताजितं जयति ताव्यष्टिं व्यश्रुते य एवं वेद य एवं वेद ॥ ७ ॥ इत्यारण्यके प्रथ
मोऽध्यायः ॥ ॥ प्राणो ब्रह्मेति हस्माह कोषीत किं तस्य हवा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो मनो इतं वाक्यं रि
वेष्टी चक्षुर्गोत्रं श्रोत्रं संश्रावयितुं तस्मै वा एतस्मै प्राणाय ब्रह्मण एता देवता अथा च मानाय बलिं हरंति

कौषी०

३

य एवं वेद तस्योपनिषन्नायाचेदितितद्यथा ग्रामं भिक्षित्वा लब्धोपविशेन्नाहमतो दत्तमश्रीयामितिय एवे
नं पुरस्तात्प्रत्याचक्षीरंस्त एवेनमुपमंत्रयंते ददामत इत्येष धर्मो याचितो भवेत्पुन्यतस्त्वे येनमुपमंत्रयंते द
दामत इति ॥ १ ॥ प्राणो ब्रह्मेति हस्माह पेंग्यस्तस्य हवा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो वाक्पुनस्ताच्च स्फुराकंधे चक्षुः
परस्ताद्योत्रमाकंधेश्रोत्रं परस्तान्मन आकंधेमनः परस्तात्प्राण आकंधेतस्मे वा एतस्मे प्राणाय ब्रह्मण एता
देवता आयाचमानाय बलिं हरंति तथो एवास्मै सर्वाणि भूतान्ययाचमाना येव बलिं हरंति य एवं वेद तस्यो
पनिषन्नायाचेदितितद्यथा ग्रामं भिक्षित्वा लब्धोपविशेन्नाहमतो दत्तमश्रीयामितिय एवेनं पुरस्तात्प्र
त्याचक्षीरंस्त एवेनमुपमंत्रयंते ददामत इत्येष धर्मो याचितो भवेत्पुन्यतस्त्वे येनमुपमंत्रयंते ददामत इति
२ अथात एकधना वरोधनं यदेकधनमभिध्यायात्तौर्णमास्यां वामा वास्या यां वा शुद्धपक्षे वा पु
ण्येन क्षत्रेणिमुपसमाधाय परिसमूह्य परिसीर्य पर्युह्योत्पूयाज्यं संस्कृत्य दक्षिणं जन्वाच्युत्सुवेण
वाचमसेन वाकं सेन वेता आज्याकुतीर्जु होति वाङ्मदेवता वरोधिनी सामेमुष्मादिदमवकंधां तस्यै

३

स्वाहा प्राणो नाम देवता वरोधिनी सामे मुष्मादिदमवरुंधांतस्यै स्वाहा चक्षुर्नाम देवता वरोधिनी सा
मे मुष्मादिदमवरुंधांतस्यै स्वाहा श्रोत्रं नाम देवता वरोधिनी सामे मुष्मादिदमवरुंधांतस्यै स्वाहा मनो
नाम देवता वरोधिनी सामे मुष्मादिदमवरुंधांतस्यै स्वाहा प्रज्ञानां नाम देवता वरोधिनी सामे मुष्मादि
दमवरुंधांतस्यै स्वाहेत्यथ धूमगंधं प्रजिघ्रायाज्यलेपनां गान्यनुविमृज्यवाचं यमोभिप्रव्रज्यार्थं
ब्रवीत इतं वा प्रहिणुयाद्धमते देव ३ अथानो देवः स्मरो यस्य प्रियो बुध्षूषेद्यस्यैवा एषां वै तेषां मे
वै कस्मिन्पर्वण्याग्निमुपसमाधायैतयेवावृतेता आज्यादुतीर्जुहोति वाचं ते मयि जुहोम्यसौ स्वा
हा प्राणं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा चक्षुस्ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा श्रोत्रं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा
मनस्ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा प्रज्ञां ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहेत्यथ धूमगंधं प्रजिघ्रायाज्यलेपनां
गान्यनुविमृज्यवाचं यमोभिप्रव्रज्य संस्पर्शं जिगमिषेदपिवाला द्वातिष्ठेत्संस्पर्शमापमाणाः प्रिये
हैव भवति स्मरंति देवास्य ४ अथातः सांयमनं प्रातर्दनमांतरमग्निहोत्रमिति वाचक्षते यावद्दे

कोषी०

४

पुरुषोभाषतेनतावत्प्राणितुंशक्नोतिप्राणान्तरावाविजुहोति यावद्वैपुरुषः प्राणितिनतावद्वापितुंशक्नोति वा
चंतदाप्राणेनजुहोत्येतेभूतंतेअमृतेआहुतीजायचस्वप्रश्वसतंतंजुहोत्यथयाअन्याआहुतयोतवत्यस्ताः
कर्ममयाहिमवैत्येतद्वैपूर्वेविहांसोमिहोत्रंनजुहवांचक्रुः ५ उक्थं ब्रह्मेतिहस्माहशुक्लं गारस्तदगि
त्युपासीतसर्वाणिहास्मैभूतानि श्रेष्ठायाम्यर्च्येतेतद्यजुरित्युपासीतसर्वाणिहास्मैभूतानि श्रेष्ठाय
युज्यंतेतत्सामेत्युपासीतसर्वाणिहास्मैभूतानि श्रेष्ठायसंनमंतेतच्छूरित्युपासीततद्यशस्त्युपासीत
ततेजस्त्युपासीततद्यथेतच्छ्रुवाणांश्रीमत्तमं यशस्वितमं तेजस्वितमंभवतितथोएवैवंभूतानांसर्वेषांवि
हान्श्रीमत्तमोयशस्वितमस्तेजस्वितमोभवतितमेतमेष्टिकं कर्ममयमात्मानमध्वर्युः संस्करोति तस्मि
न्यजुर्मयंप्रचयति यजुर्मयेत्तद्व्यं होता तद्व्यं येसाममयमुद्रातास एष सर्वस्येन्नयी विद्याया आत्मेष उए
वास्यामेतदात्माभवतियएवंवेद ६ अथातः सर्वजितः कोषीतकेस्त्रीपुपासनानिभवंतियज्ञोपवीतं
कृत्वाऽप आचम्य त्रिः प्रसि च्योद पात्रमुद्यंतमादित्यमुपातिष्ठेत्तवर्गोसिपापमानं मे दृडुीत्येतयेवाहतामध्वे
संतमुद्गोसिपापमानं मउद्गुीत्येतयेवाहतास्तंयंतं संवर्गोसिपापमानं मे सदृडुीतियदहोरात्र्याभ्यां पापमक

४

रोत्संततद्दे ७ अथमासिमास्यमावास्यायां पश्चाच्चंद्रमसंदृश्यमानमुपतिष्ठेत्तैतयेवावृताहरिततृणाभ्यां
वाक्प्रत्यस्यतियत्तेरुसीमंतद्दृश्यमधिचंद्रमसि श्रितंतेनामृतत्वस्य शानेमाहंपौत्रमधंरुदमिति नहास्मात्पूर्
वीः प्रजाः प्रेतीति नुजातपुत्रस्याथाजातपुत्रस्याप्यायस्वसमेतुते संतेपयांसि स मुयंतुवाजायमादित्या अं
शुमाप्याययंतीत्येतास्तिस्त्रचो जपित्वा मास्माकं प्राणेन प्रजया पशुभिराप्याययिष्यायोस्मान्देष्टियं
च वयं द्विष्मस्तस्य प्राणेन प्रजया पशुभिराप्यायस्वेति देवीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त इति देहि
यां वाहुमन्वावर्तते ८ अथ पौर्णमास्यां पुरस्ताच्चंद्रमसंदृश्यमानमुपतिष्ठेत्तैतयेवावृता सोमो राजासिः
विचक्षणाः पंचमुखोसि प्रजापतिर्ब्राह्मणस्त एकं मुखं तेन मुखेन राशौ स्थितेन मुखेन मामन्नादं कुरु रा
जात एकं मुखं तेन मुखेन विशो स्थितेन मुखेन मामन्नादं कुरु श्येनस्त एकं मुखं तेन मुखेन पक्षिणो स्थि
तेन मुखेन मामन्नादं कुर्वन्निष्ट एकं मुखं तेन मुखेन मंलोकमुत्थितेन मुखेन मामन्नादं कुरु त्वयि
पंचमं मुखं तेन मुखेन सर्वाणि भूतान्युत्थितेन मामन्नादं कुरु मास्माकं प्राणेन प्रजया पशुभि
रवह्नेषा योस्मान्देष्टियं च वयं द्विष्मस्तस्य प्राणेन प्रजया पशुभिरवह्नीयस्वेति देवीमावृतमा

कौषी०

५

वर्तआदित्यस्यावृतमन्वावर्तइतिरक्षिणं बाहुमन्वावर्तते ९ अथसंवेक्ष्यजायायेतदयमभिमु
शेतायत्नेसुसीमेतदयोहितमंतःप्रजापतौमन्येहंमांतदिदं समाहंयौत्रमघंरुदमितिनहास्मा
सूवीप्रजाःप्रेतीति १० अथप्रोष्यायसुत्रस्यमूर्धानमभिमुशेत्। अंगोदंगात्संभवसित्दयादधि
जायसे आत्मावेपुत्रनामासिसजीवशरदः शतमसावितिनामास्यगृह्णात्यश्रमापवपरशुर्भव
हिरण्यमस्तुतंभवतेजोवपुत्रनामासिसजीवशरदः शतमसावितिनामास्यगृह्णाति येन प्रजाप
तिः प्रजाः पर्यगृह्णादरिष्येतेनत्यापरिगृह्णाम्यसावितिनामास्यगृह्णातिमाछेत्स्यामात्याथिष्ठाः
शतंशरद आयुषो जीवस्यपुत्रेनाम्नामूर्धानमवजिघ्राम्यसाविति त्रिरस्यमूर्धानमवजिघ्रेत्तृग
वांत्वाहिंकारेणापिहिं करोमीति त्रिरस्यमूर्धानमभिहिंकुर्यात् ११ अथातो देवः परिमरुस्तदे
ब्रह्मदीप्यते यदग्निर्ज्वलत्यथेतन्म्रियते यन्नज्वलति तस्यादित्यमेव तेजो गच्छति वायुं प्राणा एतद्देव
ह्मदीप्यते यदादित्यो दृश्यते थेतन्म्रियते यन्नदृश्यते तस्य चंद्रमसमेव तेजो गच्छति वायुं प्राणा एतद्देव

५

ब्रह्मदीप्यते यच्चंद्रमा दृश्यते यैतन्म्रियते यन्न दृश्यते तस्य विद्युत्मेव ते जोग छति वायुं प्राण एतद्दे ब्रह्म
दीप्यते यदिद्युद्विद्योतयेथैतन्म्रियते यन्न विद्योतते तस्य वायुमेव ते जोग छति वायुं प्राण स्तावा एताः स
र्वदेवता वायुमेव प्रविश्य वायो सृप्तान्मृच्छते तस्मादेव पुनरुदीरते इत्यधिदेवतमथाध्यात्मं १२
एतद्दे ब्रह्मदीप्यते यद्वाचा वदत्यथैतन्म्रियते यन्न वदति तस्याश्वक्षरेव ते जोग छति प्राणं प्राण एतद्दे
ब्रह्मदीप्यते यच्चक्षुषा पश्यत्यथैतन्म्रियते यन्न पश्यति तस्य श्रोत्रमेव ते जोग छति प्राणं प्राण एत
द्दे ब्रह्मदीप्यते यच्छ्रोत्रेण शृणोत्यथैतन्म्रियते यन्न शृणोति तस्य मन एव ते जोग छति प्राणं प्राण ए
तद्दे ब्रह्मदीप्यते यन्मनसा ध्यायत्यथैतन्म्रियते यन्न ध्यायति तस्य प्राणमेव ते जोग छति प्राणं
प्राण स्तावा एताः सर्वा देवताः प्राणमेव प्रविश्य प्राणे म्लुप्तान्मृच्छते तस्मादेव पुनरुदीरते तद्यदि ह वा
एवं विद्वांसमुक्तो पर्वतावभिप्रवर्तयातां तु तूर्वमाणो दक्षिणश्चोत्तरश्च न ह वै नंस्तृप्वीयातामथ य
एनं दिषंति यांश्च स्वयं देष्टुं एनं परिम्रियंते १३ अथातो निश्चेयसा दानं सर्वहि वै देवता अहंश्चे

कोषी०
६

यसेविवदमाना अस्माच्छरीरादुच्चक्रमुल्लह्यरुभूतं शिष्येथेन ह्यप्रविवेशतद्वाचावदछिश्य एवाथेन च
सुः प्रविवेशतद्वाचावदच्छिष्यपश्य छिश्य एवाथेन ह्यप्रविवेशतद्वाचावदच्छिष्यपश्य छिश्येन
शृण्वच्छिश्य एवाथेन नमनः प्रविवेशतद्वाचावदच्छिष्यपश्य छिश्येन शृण्वन्नमनसाध्याय छिश्य एवाथेन
प्राणः प्रविवेशतत्तल एव समुत्तरेण तावा एताः सर्वा देवताः प्राणे निश्रेयसं विदित्वा प्राणमेव प्रज्ञात्मा
नमसि संभूय सहेतैः सर्वैरस्माच्छरीरादुच्चक्रमुल्लेवायु प्रातिष्ठा आकाशात्मानः स्वरीपुस्तथो एवैवं वि
द्वान्प्राणे निःश्रेयसं विदित्वा प्राणमेव प्रज्ञात्मानमभिसंभूय सहेतैः सर्वैरस्माच्छरीरादुक्तामनि
सवायुप्रातिष्ठा आकाशात्मा स्वरेति सतद्रवति यत्रैते देवास्तत्राप्ययदमृता देवास्तदमृता भवति १४
अथातः पिता पुत्रीयं संप्रदानमिति चाचक्षते पिता पुत्रं प्रेष्य नाह्वयति न वेत्ति नैव स्मृणौ रगारं संस्तीर्या मि
मुपसमाधायोदकुंभं सपात्रमुपनिधाय हतेन वाससा संप्रच्छन्नेः स्वयं श्येत एत्थपुत्र उपरिष्ठादग्नि
निपद्यत इन्द्रियैरस्येन्द्रियाणि संस्पृश्यापि वास्याग्निमुखत एवासीतायास्मै संप्रयच्छति वाचं मेतदयिद

६

धानी ति पितावाचंते मयि दध इति पुत्र प्रापं मे त्वयि दधानी ति पिता प्रापं ते मयि दध इति पुत्र श्वश्रु
मे त्वयि दधानी ति पिता च स्तुते मयि दध इति पुत्रः श्रोत्रं मे त्वयि दधानी ति पिता श्रोत्रं ते मयि दध इति
पुत्रो नरसान् मे त्वयि दधानी ति पिता नरसान् स्तुते मयि दध इति पुत्रः कर्माणि मे त्वयि दधानी ति पिता
कर्माणि ते मयि दध इति पुत्रः सुखदुःखे मे त्वयि दधानी ति पिता सुखदुःखे ते मयि दध इति पुत्र आ
नंदं रतिं प्रजातिं मे त्वयि दधानी ति पिता नंदं रतिं प्रजातिं ते मयि दध इति पुत्र इत्या मे त्वयि दधानी
ति पिता तस्यां स्ते मयि दध इति पुत्रो धियो विज्ञातव्यं कामान् मे त्वयि दधानी ति पिता धियो विज्ञातव्यं
कामान् स्ते मयि दध इति पुत्रोऽथ दक्षिणा वृत्त्या गुप निष्क्रामति तं पिता नुमंत्रयते यशो ब्रह्मवचं
समन्नाद्यं कीर्तिस्वाजुषतामित्यथेतदः सव्यमंसमन्ववेक्षते पाणिना लर्ह्यवसनां तेन वा प्रसा
द्य स्वर्गं लोकान् कामानामुहीति स यद्यगदः स्यत्पुत्रस्यैश्वर्यं पिता वसेत्पारिव्रजेद्यद्युवेप्रेयाद्य
देवैर्नम्रानि समापयति तथो समापयितव्यो भवति तथा समापयितव्यो भवति १५ इत्यार

कोषी०

७

पयको द्वितीयोऽध्यायः ॐ प्रतर्दनो हि देवो दासिरिंदस्य प्रियं धामोपजगाम युद्धेन च पोरुषेण च तं ह
इउवाच प्रतर्दनवरं लेददानीति सहोवाच प्रतर्दनस्त्वमेव वृणीष्यं त्यं मनुष्याय हितं तमं मन्यस
इति तं ह इउवाच न वै वरः परस्मे वृणीते तमेव वृणीष्यिष्य वरो वै तर्हि किल मद्रति होवाच प्रतर्दनो यो
खल्विंदः सत्या देवने याय सत्यं ही इः सहोवाच मामेव विजानीत्येतदेवाहं मनुष्याय हितं तमं मन्ये
यन्मां विजानीया त्रिशीर्षोऽप्यं त्वाहं महान् मरुः मुखान्यती त्सा लाहं केऽयः प्रायश्च वद्धीः संधा अति
क्रम्य दिवि प्रात्वा ही नलृण महं तं रिह्ये पौलोमान् पृथिव्यां कालकां जांस्तस्य मेतन्न नलो मचमा
मीयते सयो मां विजानीया न्नस्य केन च न कर्मणा लोकोमीयते न मा लृवधे न न पितृवधे न न स्ते
येन न क्षूणहत्यानास्य पापं च न च कुषो मुखानी लंवेतीति १ सहोवाच प्राणोऽस्मि प्रज्ञात्मा
तं मामायुरमृतमित्युपास्यायुः प्राणः प्राणो वा आयुः प्राण एवो मृतं यावध्यस्मिंश्चरीरे प्रा
णो वसति तावदायुः प्राणे न ह्येवामुष्मिंश्चोके २ अमृतत्वं माप्नोति प्रज्ञया सत्यं संकल्पं सयो

७

म आयु रमृतमित्युपास्ते सर्वमायुरस्मिं लोके एत्यामोत्यमृतत्वमस्मिन्स्वर्गलोके तद्वैक आहुरेकभूत्यं
वै प्राणा गच्छतीति न हि कश्चन शक्नुयात्सकृद्वाचानामप्रज्ञापयितुं चक्षुषारूपं श्रोत्रेण शब्दं मनसा ध्यातुं
मित्येक काल एकभूयं वै प्राणा एके केमेतानि सर्वाण्येव प्रज्ञापयन्तीति वाचं वदन्ती सर्वे प्राणा अनुवदन्ति
चक्षुः पश्यत्सर्वे प्राणा अनुपश्यन्ति श्रोत्रं शृण्वन् सर्वे प्राणा अनुशृण्वन्ति मनो ध्यायत्सर्वे प्राणा अनुध्या
यन्ति प्राणं प्राणं तं सर्वे प्राणा अनुप्राणन्तीत्येवमुहेतदिति हे इति उवाचास्मितेव प्राणा नां निश्रेयसमिति
२ जीवति वा गपेतो मूकान् हि पश्यामो जीवति चक्षुरेतां धान् हि पश्यामो जीवति श्रोत्रं पेतो वा धिरा
न् हि पश्यामो जीवति मनो पेतो बालान् हि पश्यामो जीवति बाहुं छिन्नो जीवत्यङ्गुलिं न इत्येवं हि
पश्याम इत्यथ खलु प्राण एव प्रज्ञात्मेदं शरीरं परिगृह्योऽथापयति तस्मादेतदेवोक्तमुपासीत यो वै प्राणः
सा प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राणः सहत्येतावस्मिन् शरीरे वसतः स होक्रामतस्तस्यैषेव दृष्टिरेतद्विज्ञानं यत्रैत
स्युरुषः सक्तः स्वमनकंचन पश्यत्यथास्मिन् प्राण एवैकधा भवति तदेनं वाक्यं सर्वे नामभिः सहाप्येति चक्षुः
सर्वरूपैः सहाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वे ध्यानेः सहाप्येति स यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतीति

कौषी०

८

विष्कुलिं गाविप्रतिष्ठे रत्ने व मे वे तस्मादात्मनः प्राणायथायतनं विप्रतिष्ठते प्राणोऽप्यो देवा देवेभ्यो लोकास्तस्यै
षेव सिद्धिरेतद्विज्ञानं यत्रैतत्सुरुष आर्त्तं मरिष्यन्नावल्यं न्येत्यमोहं त्येतितदादुरुदक्रमी विनं नशृणोति न पः
श्यति न वाचा वदति न ध्यायत्यथास्मिन् प्राण एवैकधा भवति तदेनं वाक् सर्वे नीमभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वे रूपैः
सहाप्येति श्रोत्रं सर्वे शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वे ध्यानेः सहाप्येति स यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतो विष्कुलिं
गाविप्रतिष्ठे रत्ने व मे वे तस्मादात्मनः प्राणायथायतनं विप्रतिष्ठते प्राणोऽप्यो देवा देवेभ्यो लोकाः स यदा स्माच्छरी
रादुक्रामति ३ तदा वागस्मात्सर्वाणि नामान्यभिविस्तृजते वाचा सर्वाणि नामान्याप्नोति प्राणोऽस्मात्सर्वा
नां धानभिविस्तृजते प्राणेन सर्वा नां धानाप्नोति चक्षुरस्मात्सर्वाणि रूपाण्यभिविस्तृजते चक्षुषा सर्वाणि
रूपाण्यप्नोति श्रोत्रमस्मात्सर्वान् शब्दानभिविस्तृजते श्रोत्रेण सर्वान् शब्दानाप्नोति मनोऽस्मात्सर्वाणि ध्या
नान्यभिविस्तृजते मनसो सर्वाणि ध्यानाप्यप्नोति सेषा प्राणे सर्वा सिर्यो विप्राणः सा प्रज्ञा वा वा प्रज्ञा स प्रा
णः सहत्येतावस्मिंश्छरीरे वसतः सहो क्रामतोऽथ खलु यथा प्रज्ञायां सर्वाणि भूतान्येकं भवंतीति तद्या
ख्यास्यामः ४ वागेवास्या एकमगच्छेत्तस्येनाम परस्मा प्रतिवेदिता भूतमात्रा प्राणा एवास्या

८

कमंगमद्वैतस्य गंधः परस्तात्प्रतिविहिताभूतमात्राचक्षुरेवास्या एकमंगमद्वैतस्य रूपं परस्तात्प्रति
विहिताभूतमात्राश्रोत्रमेवास्या एकमंगमद्वैतस्य शब्दः पर० त्राजिह्वेवास्या एकमंगमद्वैतस्य अन्नरसः
पर० त्राहस्तावेवास्या एकमंगमद्वैतस्य कर्मपर० त्राशरीरेमेवास्या एकमंगमद्वैतस्य सुखदुःखे पर० त्र
पशुएवास्या एकमंगमद्वैतस्य नंदो रतिः प्रजातिः पर० त्रापादवेवास्या एकमंगमद्वैतस्य योरित्या पर०
त्रा प्रज्ञेवास्या एकमंगमद्वैतस्ये धियो विज्ञातव्यं कायाः पर० त्रा ५ प्रज्ञया वाचं समारुह्य वाचा सर्वाणि
नामान्याप्नोति प्रज्ञया प्राणं समारुह्य प्राणेन सर्वां गांधानां प्रोति प्रज्ञया चक्षुः समारुह्य चक्षुषा सर्वा
णिरूपाण्याप्नोति प्रज्ञया श्रोत्रं समारुह्य श्रोत्रेण सर्वं सुब्धानां प्रोति प्रज्ञया जिह्वां समारुह्य जिह्वया सर्वा
नन्नरसानां प्रोति प्रज्ञया हस्तौ समारुह्य हस्ताभ्यां सर्वाणि कर्माण्याप्नोति प्रज्ञया शरीरं समारुह्य शरी
रेण सुखदुःखे आप्नोति प्रज्ञया पशुं समारुह्य पशुना नंदं रतिं प्रजातिं प्राप्नोति प्रज्ञया पादौ समारु
ह्य पादाभ्यां सर्वां इत्या आप्नोति प्रज्ञया धियं समारुह्य प्रज्ञयेव धियो विज्ञातव्यं कामानां प्रोति ६
नाहि प्रज्ञापेता वाङ्माम किंच न प्रज्ञापयेदन्यत्र मे मनो १३ इत्याह नाहमेतन्नाम प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेता

कौषी०

९

प्राणो गंधं कंच न प्रज्ञापये० तं गंधं प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेतं च ह्यरूपं किंचन० मेतद्रूपं प्राज्ञा सिष
मिति न हि प्रज्ञापेतं श्रोत्रं शब्दं कंचन० मेतं शब्दं प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेता जिह्वा चरसं कंचन० मेत
मन्तरसं प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेतो हस्तौ कर्म किंचन० मेतत्कर्म प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेतं श
रीरं स्पर्शं ननुः स्पर्शं कंचन० मेतत्स्पर्शं ननुः स्पर्शं प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेत उपरु आनंदं नरति न प्र
जातिं कंचन० मेतमानंदं नरति न प्रजातिं प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेतो पदं वित्तां कंचन० मे
ता नित्यां प्राज्ञा सिषमिति न हि प्रज्ञापेताधीः काचन सिध्यन् प्रज्ञा तव्यं प्रज्ञापेत् ७ नवाचं विजिज्ञा
सीत वक्तारं विद्यान् गंधं विजिज्ञासीत धातारं विद्यान् रूपं विजिज्ञासीत रूपविद्यं विद्यान् शब्दं वि
जिज्ञासीत श्रोतारं विद्यान् चरसं विजिज्ञासीत चरसं विद्यान् तारं विद्यान् कर्म विजिज्ञासी
त कर्तारं विद्यान् स्पर्शं ननुः स्पर्शं विजिज्ञासीत स्पर्शं ननुः स्पर्शं विद्यान् आनंदं नरति
न प्रजापतिं विजिज्ञासीतानंदं नरति न प्रजापतिं विद्यान् वित्तां विजिज्ञासीत वित्तां विद्यान्
नो विजिज्ञासीत मंतारं विद्यान् तावा एतादृशैव भूतमात्रा अधिप्रज्ञं दशा प्रज्ञा मात्रा अधिभूतं

९

यद्विभूतमात्रानस्युर्नप्रज्ञामात्रास्युर्नप्रज्ञामात्रानस्युर्नप्रज्ञामात्राःस्युर्नप्रज्ञामात्रानस्युर्नप्रज्ञामात्राःस्युर्नप्रज्ञामात्रानस्युर्नप्रज्ञामात्राः
एतन्मानातद्यथारथस्योरधुनेमिरर्पितोनाभावराअर्पिताएवमेवैनाभूतमात्राःप्रज्ञामात्रास्वर्पिताःप्र
ज्ञामात्राःप्राणोपिताःसएषप्राणएवप्रज्ञात्माजरोमृतोनसाधुनाकर्मणाश्रयान्नोएवासाधुनाकर्म
णानेषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमभ्योलोकेष्यउन्निनीषतएषउएवासाधुकर्मकारयतितंयमधो
निनीषतएषलोकापालएषलोकाधिपतिरेषसर्वेशःसमआत्मेतिविद्यात्समआत्मेतिविद्यात् ८
इत्यारण्यकेपंचमोऽध्यायः गार्ग्योहिवैवाल्मीकिरनूचानःसंस्पृष्टआससोऽवसतोशीनरेषुसत
न्मत्स्येषुकुरुपंचालेषुकाशीविदेहेषितिसहाजातशत्रुंकाश्यमेत्योवाचब्रह्मतेब्रवाणीतितंहोवाच
जातशत्रुःसहस्रंक्षस्तइत्येतस्यांवाचिजनकोजनकइतिवाउवाजनाधावतीति १ सहोवाचब्रवा
किर्यएवेषआदित्येपुरुषस्तमेबाहुमुपासइतितंहोवाचाजातशत्रुमीमेतस्मिंत्समवादयिष्वाब्रु
व्यांउरवासाअतिष्वाःसर्वेषांभूतानांमूर्धेतिवाअहमेतमुपासइतिसयोव्हेतमेवमुपास्तेतिष्वाःसर्वेषां

कौषी०

१०

भूतानां मूर्धा भवति ३ सहो वाचवाला किं एवेष चंद्रमासि पुरुषस्तमेवाह मुपास इति तं होवाचा जा
तशत्रुर्मा मेतस्मिं समवाद विष्ठाः सोमो राजान्न स्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति सयो हेतमेव मुपास्ते
न स्यात्मा भवति ४ सहो विद्युति पुरुषस्त० छास्ते जस आत्मेति वा ० स्ते जस आत्मा भवति ५ सहो
स्तनयितौ पुरुषस्त० छाः शब्द स्यात्मेति वा अ० शब्द स्यात्मा भवति ६ स० आकाशे पुरु० छाः पूर्ण
मप्रवर्ति ब्रह्मेति वा अ० स्ते पूर्ण ते प्रजया पशुभिर्नो एव स्वयं नास्य प्रजा पुरा कालात् प्रवर्तते ७ स०
वायो पु० छा इंदो वैकुंठो पराजिता सेनेति वा अ० स्ते जिह्वा अपराजयिषु अन्यतस्य जायते
वति ८ स० पोमो पु० छा विषास हरिति वा अ० स्ते विषास हि हेवान्वेष भवति ९ स० पौष पु०
छानाग्ने आत्मेति वा अ० स्ते नाग्ने आत्मा भवतीत्यधिदेवतमथाध्यात्मं १० स० आदर्शे पु० छाः
प्रतिरूप इति वा अ० स्ते प्रतिरूपो हेवास्य प्रजायामाजायते नाप्रतिरूपः ११ स० प्रतिश्रुत्वायां पु०
छा द्वितीयो न पग इति वा अ० स्ते विंदते द्वितीया द्वितीयवान् भवति १२ स० शब्दः पुरुषमन्वेति त० छा

१०

आस्तरितिवाअ० स्तेनोएवस्वयं नास्य प्रजाः पुराकालात्संमोहमेति १३ स० छायापु० घामृत्पुतिवा
अ० स्तेनोएवस्वयं नास्य प्रजाः पुराकालात्प्रमीयते १४ स० शारीरः पु० छाः प्रजापतिरितिवाअ० प्रजा
यते प्रजायापप्राप्तिः १५ स० र्यएवैष प्राप्त आत्मायिनेतत्कृतः स्वययाचरतितमे० छा यमोरा
जेतिवाअ० स्ते सर्वहास्माद्दं श्रेष्ठाय यम्यते १६ स० दक्षिणे सन्तु० छानाम्ना आत्माग्रेसरात्माज्यो
तिष आत्मेतिवाअ० स्त एतेषां सर्वेषां मात्मा भवति १७ स० सव्येक्षन्तु० छाः सस्यस्यात्मा विद्युत्त आ
त्मातेजस आत्मेतिवाअ० स्त एतेषां सर्वेषां मात्मा भवति १८ तत उह्वालाकिस्तृष्ठी मासतहोवा
चाजातशत्रुरेतादनुवालाका ३ स्येतावद्वातिहोवाचवालाकिस्तहोवाचाजातशत्रुमृषावैकिल
मासमबादयिष्ठाब्रह्मते ब्रवाणीति स होवाचयो वैवालाक एतेषां पुरुषाणां कर्ता यस्य वैतत्कर्मस
वैवेदितव्य इति तत उह्वालाकिः समित्पाणिः प्रतिचक्रम उपायानीति तं होवाचाजातशत्रुः प्रतिलो
मरूपमेव तस्याद्य क्षत्रियो ब्राह्मणमुपनयेत्तैहिव्येवत्वात्तपयिष्यामि तितं हपाणा वन्निपद्य प्रव

जाजलो हे ससं पुरुषमीयतु स्तंहा जातशत्रु रामंत्रयां च के हृह न्यां उरवासः सोमराज न्नितिस उ ह ह
 छीमेव शिशयेतल उ है नं य ह्या चिचि क्षेप सत एव समुत्त स्ते तं हो वा चा जात शत्रुः केष एत द्वा लोके
 पुरुषो शयिष्ठ क वैत द भू कुत एत दा गा दित त दु ह वा ला कि न वि ज हो तं हो वा चा जात शत्रु र्प त्रेष एत
 द्वा लोके पुरुषो शयिष्ठ य त्रे त द भू द्य त एत दा गा दित ताना म ह द य स्य ना द्यौ ह द या सु री त त म वि प्र त
 नं तित द्य था स ह स्र धा के शो वि प तित स्मा व ह प्यः पिं ग ल स्या पि म्मा ति षं ति शु क्ल स्य द्वा द्य स्य पी
 त स्य लो हित स्ये तित स्मा क त दा स व तिय दा स सः स्व मं न कं च न पश्य ति १९ अथा स्मिन्ना ण ए वै क
 धा प व तित दै नं वा क्त वे न मि मिः स हा प्ये ति च हः स वै रू पेः स हा प्ये ति श्रो तं स वैः शब्देः स हा
 प्ये ति मनः स वै र्ध नैः स हा प्ये ति स य द प्र ति बु ध्ये ते य था ग्रे ज्व ल तः सर्वा दि शो वि ष्णु लिंगा वि प्र
 ति षे र न्ने व मे वै त स्मा दा त्मे नः प्रा णा य था य त नं वि प्र ति षं ते प्रा णे म्या दे वा दे वे क्यो लो का स्त द्य था
 ह रः हुर धा ने वा हितः स्या दि श्वं स रो वा वि श्वं भ र कु ला य ए व मे वै ष प्र ज्ञा ते दं श री र मा त्मा न म नु प्र

१२

१४
१७(३५)

इति कोषीत क्युपनिषत्समाप्ता ११

१५५

१४
१७(३५)

१२

१३ ब्रह्मलोकः

अथ ब्रह्मद्वारण्ये ब्रह्म
६५ यायेपचाग्रविद्या
यां द्वितीयब्राह्मणेप
चदशरवंडिकायांपत्रे
३४ आर्चिरादिः श्रूय
ते। तत्रक्रमः

१ आर्चिरादिः

२ अहः

३ आहूयमाणपक्षः

४ उरायणमासाः

५ देवलोक

६ आदिमः

७ वैद्युतः

अथ पंचमाध्यायेवै

श्वानरविद्यायां दशम

ब्राह्मणेपत्रे ३० देवपानं

तत्रक्रमः।

१ वायुः

२ आदिमः

३ चंद्रमाः

४ ब्रह्मलोकः

६५ यायेपचाग्रविद्या

यां दशमाध्यायेष्वष्ट

रवंडिकायांपत्रे २५

शतं येकावहं संति। अ

स्माद्यतीरादुक्रामसु

थे ते रे वराहमिह

र्द्धा आक्रमते तेषामे

वैष ब्रह्मलोक इति।

ब्रह्मवर्षेणानुविंदति

श्रीगुरुवे नमः
 अर्चिरादि मार्गः
 छंदोग्ये सप्तमः
 पाठके दशमः खंडे
 त्रुं १२ वं चोक्तं विद्याया
 १ अर्चिषमभिसंभवे
 २ अहः
 ३ आपूर्वमाणपक्षा
 धान्ये इदं गणनमा
 सान् ३
 ४ संवत्सरं
 ५ आदिप
 ६ चंद्रमसं
 ७ विद्युत्
 ८ ब्रह्मलोकं

जमकोषीनकिनः
 १ अग्निलोकमाहति
 २ वायुलोकं
 ३ वरुणलोकं
 ४ इंद्रलोकं
 ५ प्रजापतिलोकं
 ६ ब्रह्मलोकं

तत्रेशंसन्निवेश एक
 वाक्येन वाक्येनः १
 १ अर्चि
 २ अहः
 ३ उत्तरायणमासा
 ४ संवत्सरः
 ५ देवलोकं
 ६ वायुः
 ७ आदिपः
 ८ चंद्रमाः
 ९ विद्युत्
 १० वरुणः
 ११ इंद्रः
 १२ प्रजापतिः

श्रीरस्तु। कौषीतक्यारण्यकोपनिषत्षडध्यायान्तिका ऋग्वे
 दांतर्गतकौषीतकेशारयास्था। तत्रपंचमाध्यायाष्टमखंडश्च
 रमभागे। एषमेवसाधुकर्मकारयति। यमेभ्यो लोकेभ्य उन्नि-
 नीषते। एष उ एवासाधुकर्मकारयति। यमधो निनीषते। एष लो-
 कपाल एव लोकाधिपतिरेष सर्वेशः सम आत्मेति विद्यात्सम
 आत्मेति विद्यात्। इति।

पुष्पग्रामेति रवापितानि पुस्तकानि। शक्ये
 पत्राणि।
 ३ रहस्योपनिषत् १
 १॥ कठोपनिषत् २
 ॥ कालाग्निरूप ३
 ४॥ गोपालपूर्वतापिनी ४
 ५॥ गोपालोत्तरतापिनी ५

पत्राणि
 १२ कौषीतक्युपनिषत्
 २ निशालंबोपनिषत्